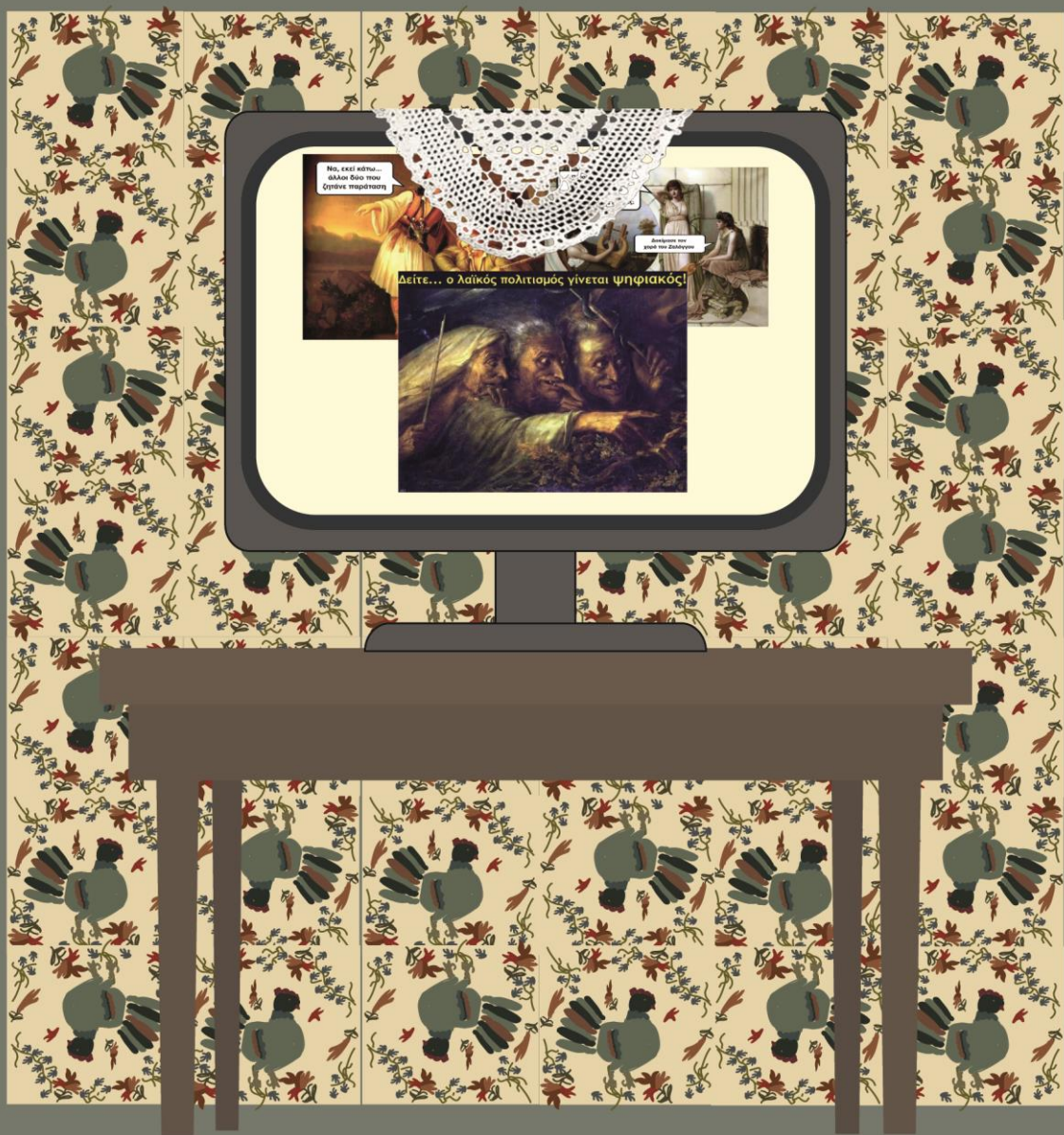

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού.

Αφετηρία και προοπτικές ενός νέου πεδίου

Επιμέλεια:
Γεώργιος Κατσαδώρας, Εμμανουήλ Φωκίδης

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού
Αφετηρία και προοπτικές ενός νέου πεδίου

Επιμέλεια

Γεώργιος Κατσαδώρας, Εμμανουήλ Φωκίδης

Ρόδος, 2022

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού
Αφιερώματα και προοπτικές ενός νέου πεδίου

ISBN 978-618-84330-7-6

Copyright 2022

Εργαστήριο Γλωσσολογίας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Επιμέλεια

Γεώργιος Κατσαδώρας

Αναπληρωτής Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Εμμανουήλ Φωκίδης

Επίκουρος Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Το σχεδιασμό του εξώφυλλου και οπισθόφυλλου ανέλαβε η graphic designer

Μυρτώ Φωτίου Φεγγερού

LinkedIn: Mirto Fotiou -Feggerou

E-mail: mirtof80@gmail.com

Το σχεδιασμό των μμιδίων ανέλαβε ο

Βαγγέλης Βαλασιάδης

Οι συγγραφείς των άρθρων που δημοσιεύονται στον τόμο διατηρούν τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας επί των άρθρων τους. Τα άρθρα του τόμου μπορούν να χρησιμοποιηθούν με αναφορά στους συγγραφείς τους. Οι συγγραφείς των άρθρων μπορούν να τα καταθέσουν σε ιδρυματικό ή άλλο αποθετήριο ή να τα δημοσιεύσουν σε άλλη έκδοση, με υποχρεωτική την αναφορά της πρώτης δημοσίευσης του τόμου. Οι συγγραφείς ενθαρρύνονται να δημοσιοποιήσουν την εργασία τους στο Διαδίκτυο.

Περιεχόμενα

Πρόλογος	7
Εισαγωγή.....	10
Αποτελεί το Διαδίκτυο μονόδρομο για τις Σύγχρονες Λαογραφικές Σπουδές; <i>Μαρία Γκασούκα</i>	10
Ψηφιακές πηγές για τη μελέτη του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού και της λαϊκής θρησκευτικότητας, <i>Εμμανουήλ Γ. Βαρβούνης</i>	20
Α΄ θεματική ενότητα: Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα της ψηφιακής λαογραφίας.....	29
Η σύγχρονη λαογραφία στο πλαίσιο των ψηφιακών ανθρωπιστικών επιστημών (digital humanities): ορισμοί, περιεχόμενο ερευνητικά πεδία, εργαλεία της Ψηφιακής Λαογραφίας, <i>Αλέξανδρος Γ. Καπανιάρης</i>	30
Παράθυρο στη θάλασσα. Ένα «παράθυρο» στον λαϊκό πολιτισμό μέσα από τον κινηματογράφο και το Διαδίκτυο, <i>Άννα Λυδάκη</i>	49
Οι λαϊκές ψηφιακές ομάδες ως πεδίο της ψηφιακής Λαογραφίας, <i>Ξανθίππη Φουλίδη</i>	56
Β΄ θεματική ενότητα: Διάχυση και διάδοση παραδοσιακών και νέων μορφών του λαϊκού πολιτισμού στον ψηφιακό κόσμο	65
Λαϊκός πολιτισμός και διαδικτυακά μιμίδια: Η εκπαίδευση μέσα από τα μιμίδια κατά την περίοδο της πανδημίας του COVID-19, <i>Βασιλεία Αντωνάκη, Γεώργιος Κατσαδώρας</i>	66
Η διάχυση και διάδοση της λαογραφίας της Δωδεκανήσου στον ψηφιακό κόσμο, μέσα από δράσεις συλλόγων και ατόμων την περίοδο της καραντίνας, <i>Μαρία Α. Αντωνοπούλου</i>	83
Ο Ray Harryhausen και η απεικόνιση της Μέδουσας στα ψηφιακά παιχνίδια, <i>Ευάγγελος Βαλασιάδης</i>	98
Επιστήμη των πολιτών και πολιτισμός: Η περίπτωση της ψηφιακής καταγραφής του λαϊκού πολιτισμού, <i>Βικτώρια Γαβάνα, Μαγδαληνή Μάρη, Ευαγγελία Καβακλή</i>	116
Οι στρατηγικές ή οι μορφές τρολαρίσματος στο μέσο κοινωνικής δικτύωσης Facebook., <i>Μαρία Ζαρέντη</i>	129
Creepypasta: Ο ψηφιακός αστικός θρύλος, <i>Μαρία Ζούρου</i>	141
Τα μιμίδια (memes) της πανδημίας του ιού COVID-19: Η διαχείριση του πρωτόγνωρου μέσω ενός σατιρικού είδους του ψηφιακού λαϊκού λόγου, <i>Ρέα Κακάμπουρα, Αφροδίτη-Λήδια Νουνανάκη</i> ..	153
Πολιτικές μνήμης και διαδικασία δόμησης ταυτοτήτων στην ψηφιακή εποχή: Το παράδειγμα του ιστότοπου «Δίκτυο Mikrasiatitis.gr», <i>Ιωάννης Καραχρήστος</i>	183
Το λαϊκό εορτολόγιο μέσα από τα διαδικτυακά μιμίδια, <i>Ευηλένα Καρδαμήλα</i>	195
Αινίγματα, παροιμίες και άλλες λαϊκές φράσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης την περίοδο της πανδημίας. Η σελίδα ««Λαϊκές ρήσεις, Αινίγματα και Ανέκδοτα» στο Facebook, <i>Χρυσάνθη Κόζα</i> .	209
Τα λαχνίσματα στον σύγχρονο ψηφιακό κόσμο: Από το τελετουργικό των υπαίθριων παιδικών παιχνιδιών στο τεχνολογικό σύμπαν του Διαδικτύου., <i>Δημήτρης Ε. Κόκκινος, Ανθούλα Κολιάδη-Τηλιακού</i>	220
Διάχυση πολιτισμικών στοιχείων της Τσακωνιάς μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (η περίπτωση του Facebook), <i>Μαρία-Κομινή Κολινιώτη</i>	235
The tinderisation of romance, <i>Yvonne Kosma, Vasilis Gialatzis, Jojo Ekate Diakoumakou</i>	253

Διαρκείς ανατροφοδοτήσεις μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς προφορικότητας: Η κυκλοφορία του κουτσομπολιού από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης στην καθημερινή ζωή και αντίστροφα, <i>Γιώργος Κούζας</i>	269
Το παιχνίδι στην ψηφιακή εποχή: Το παράδειγμα του ομαδικού ηλεκτρονικού παιχνιδιού μεταξύ ενηλίκων, <i>Κωνσταντίνα Κουτσονικολή</i>	281
Μοιράσου κι εσύ μian ιστορία: Από τη ζωντανή αφηγηματική κοινότητα στη διαδικτυακή συνύπαρξη. Η περίπτωση της Λέσχης Αφήγησης Αθήνας. Όψεις, σκέψεις, προοπτικές, <i>Δημήτρης Β. Προύσαλης</i>	294
Η περίπτωση του Ελληνικού YouTube community: Ένας βιότοπος λαογραφικών φαινομένων μέσα σε μία μικρογραφία της κοινωνίας στο Διαδίκτυο, <i>Αικατερίνη Σχοινά</i>	305
Ο έντεχνος λαϊκός λόγος στο Διαδίκτυο: Δύο παραδείγματα χρήσης των παροιμιών στη διάρκεια της πανδημίας, <i>Γεώργιος Τσερπές, Μαριάνθη Καπλάνογλου</i>	319
Εκδηλώσεις θρησκευτικότητας και λαϊκής ευσέβειας στο χώρο του Διαδικτύου. Το τραγούδι «Μπαγιάσας» του Νικόλα Άσιμου, <i>Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος, Εμμανουήλ Χ. Κυριαζάκος</i>	331
Τα διαδικτυακά μμίδια στις ομάδες των αναπληρωτών εκπαιδευτικών στο Facebook, <i>Βαρβάρα Τσούγγου</i>	346
Διαδικτυακός κόμβος «Καρπάθικο Γλέντι»: Η συνεργατική διαδικτυακή ανάπτυξη ενός στοιχείου άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, <i>Βασιλική Χρυσανθοπούλου, Παρασκευή Γ. Κανελλάτου</i>	360
Η εικόνα του θρύλου του βρικόλακα μέσα από ψηφιακά παιχνίδια, <i>Έλενα Ψυχάρη, Ρέα Κακάμπουρα</i>	387
Γ' θεματική ενότητα: Η ψηφιακή λαογραφία στην τυπική, μη τυπική και άτυπη εκπαίδευση	402
Δημιουργία ψηφιακού μουσείου εθιμικών δρώμενων, <i>Χρήστος Θεολόγος, Στέφανος Κυριαζάκος</i>	403
Προσεγγίζοντας τη λαογραφία μέσα από τη θεωρία των πολυγραμματισμών και τη δημιουργική γραφή: Λαϊκά μαγικά παραμύθια και ψηφιακός μετασχηματισμός στη λογοτεχνία του Γυμνασίου, <i>Κωνσταντίνα Καλαούζη</i>	419
Ο λαϊκός πολιτισμός σε συνδυασμό με την χρήση των νέων τεχνολογιών, ως μέσου επικοινωνίας και προσέγγισης μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, <i>Άννα Μαρία Καρακωνσταντίνου</i>	431
Μοντελοποίηση προγράμματος διαχείρισης εκκλησιαστικού κειμηλίου ως συμβολή των προηγμένων τεχνολογιών στην Ψηφιακή Λαογραφία, <i>Αικατερίνη Κορωναίου, Δημήτριος Κοτσιφάκος, Χρήστος Δουληγέρης</i>	444
Η συμβολή του παραδοσιακού χορού στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας. Σχεδιασμός ψηφιακού εκπαιδευτικού υλικού για την εξ αποστάσεως διδασκαλία, <i>Χριστίνα Παληά, Γεώργιος Κατσαδώρος, Απόστολος Κώστας</i>	459
Τα λαϊκά παραμύθια μέσα στη ψηφιακή πραγματικότητα, <i>Αναστάσιος Παππάς</i>	473
Λαϊκός πολιτισμός στην εποχή της τηλεεκπαίδευσης: Στάσεις και αντιλήψεις των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για το αντικείμενο της Λαογραφίας και της Ψηφιακής Λαογραφίας στη διδακτική πράξη, <i>Γεώργιος Πασιόπουλος, Ευστάθιος Ξαφάκος</i>	490
Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά στο ψηφιακό περιβάλλον: Μια χαρτογράφηση των διαδικτυακών συλλογών και μουσείων για την ελληνική μουσική, <i>Νίκος Πουλάκης</i>	506
«Όψεις λαϊκής θεραπευτικής στην Ήπειρο, άλλοτε και τώρα»: Εκπαιδευτικές δράσεις Ψηφιακής Λαογραφίας για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, <i>Χαράλαμπος Σταμπόλης, Ρέα Κακάμπουρα</i>	518

Διδάσκοντας τοπική ιστορία, πολιτισμό, παραδόσεις και έθιμα με τη χρήση ψηφιακών παιχνιδιών. Προκαταρκτικά αποτελέσματα από μία μελέτη περίπτωσης στο νησί της Νισύρου, Άννα Χαρτοφύλη, Εμμανουήλ Φωκίδης.....	529
Κατάλογος συγγραφέων	542

Ο έντεχνος λαϊκός λόγος στο Διαδίκτυο: Δύο παραδείγματα χρήσης των παροιμιών στη διάρκεια της πανδημίας

Γεώργιος Τσερπές, Μαριάνθη Καπλάνογλου

Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών,
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
gtserpes@academyofathens.gr, mkaplanog@phil.uoa.gr

Περίληψη

Η παροιμία αποτελεί αναμφισβήτητο πλέον λειτουργικό είδος του λαϊκού λόγου στη σύγχρονη εποχή, καθώς χρησιμοποιείται ευρέως και σε ποικίλα επικοινωνιακά περιβάλλοντα. Μπορεί να μην δημιουργούνται νέες παροιμίες, αφού απουσιάζουν οι συνθήκες της παραδοσιακής αγροτικής κοινωνίας μέσα στο πλαίσιο των οποίων έχει δημιουργηθεί η πλειοψηφία των λαϊκών παροιμιών, ωστόσο παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον το πώς οι ήδη υπάρχουσες λαϊκές παροιμίες χρησιμοποιούνται προσαρμοζόμενες στο εκάστοτε παρόν, μέσα στο πλαίσιο ποικίλων κοινωνικών και παραστασιακών πλαισίων, όπως είναι αυτό των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Στην περίπτωση αυτή η έννοια της πολλαπλής ύπαρξης των λαογραφικών φαινομένων σχετίζεται πλέον με μια διαφορετική αντίληψη της έννοιας του "τόπου", καθώς το Διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ειδικότερα, αποτελούν έναν χώρο έκφρασης της λεγόμενης ηλεκτρονικής προφορικότητας. Στην παρούσα εργασία θα μας απασχολήσει αφενός το ζήτημα της χρήσης του παροιμιακού λόγου στο twitter (τον Ιανουάριο του 2021) και αφετέρου το ατομικό ρεπερτόριο ενός εκπαιδευτικού, έτσι όπως αυτό εκφράζεται στο προσωπικό του ιστολόγιο (τον Απρίλιο του 2021). Έτσι και οι δύο αυτές εκφράσεις τοποθετούνται χρονικά στη διάρκεια της πολύμηνης καραντίνας που επιβλήθηκε στην Ελλάδα την εποχή της πανδημίας του COVID-19. Τα μέλη του twitter, εμπνεόμενα από τις λαϊκές παροιμίες, σχολίαζαν την κατάσταση της καραντίνας και των οικονομικών, κοινωνικών και ψυχολογικών επιπτώσεών της, ενσωματώνοντας ευφυώς στις εκατοντάδες παροιμιακές φράσεις που καταγράφηκαν τις προσωπικές τους οπτικές. Διαπιστώνουμε τη συνήθη στον λαϊκό πολιτισμό διαλεκτική των αντιθέσεων, όπου η σοβαρότητα της κατάστασης και τα συναισθήματα ανασφάλειας, φόβου, άγχους που δημιουργεί ανακαλούνται και ταυτόχρονα υπονομεύονται με τη βοήθεια του παροιμιακού λόγου. Η ατομική περίπτωση του εκπαιδευτικού που εξετάζεται εδώ αφορά το φαινόμενο της τηλεκπαίδευσης και πώς η διαδικασία αυτή αντιμετωπίζεται σε παροιμιακό επίπεδο με την επινόηση αντι-παροιμιών σχετικών με αυτό το ζήτημα, αναδεικνύοντας την ατομικότητα των φορέων του λαϊκού πολιτισμού, η οποία όμως προέρχεται και απευθύνεται σε ευρύτερες συλλογικότητες.

Λέξεις-κλειδιά: (αντι) παροιμίες, ατομικότητα, διάδοση, συλλογικότητα

Abstract

The proverb is undoubtedly the most functional type of folk speech in modern times, as it is widely used in a variety of communication circumstances. New proverbs may not be created, as the conditions of the traditional rural society in the context of which the majority of folk proverbs have been created are absent. However, it is extremely interesting how the already existing folk proverbs are used adapted to the present, within a variety of social and performative contexts, such as that of social media. In this case, the concept of the multiple existence of folklore phenomena is now associated with a different perception of the concept of "place", as the Internet and social media in

particular, are a place of expression of the so-called electronic orality. In the present article we will deal on the one hand with the issue of the use of proverbial speech on twitter (on January 2021) and on the other hand with the individual repertoire of a teacher, as expressed in his personal blog (on April 2021). Thus, both of these expressions are coined in the midst of the severe lockdown imposed in Greece during the COVID-19 Pandemic. The members of twitter, inspired by popular proverbs, commented on the quarantine situation and its economic, social and psychological consequences, intelligently incorporating into the hundreds of proverbial phrases that recorded their personal views. We find the dialectic of contrasts common in folk culture, where the seriousness of the situation and the feelings of insecurity, fear, anxiety it creates are recalled and at the same time undermined with the help of proverbial speech. The individual case of the teacher examined here concerns the phenomenon of e-learning and how this process is treated at a proverbial level by inventing anti-proverbs related to this issue, highlighting the individuality of the bearers of folk culture, which, however, comes from and is addressed to wider collectivities.

Key-words: (anti)proverbs, collectivity, individuality, transmission

Εισαγωγικές επισημάνσεις: ο παροιμιακός λόγος στην εποχή μας

Ο παροιμιακός λόγος αποτελεί ενδεχομένως το λειτουργικότερο είδος της λαϊκής λογοτεχνίας στη σύγχρονη εποχή. Το είδος διατηρεί τη δυναμική του και στον ελλαδικό χώρο, όπως δείχνει το πλήθος των παροιμιακών συλλογών και μελετών της ελληνικής λαογραφίας, σε μια ιστορική προοπτική (Πολίτης, 1899-1902· Λουκόπουλος & Λουκάτος, 1951· Κουκουλές, 1955· Ζευγώλη-Γλέζου, 1963· Λουκάτος, 1978· Καψάλης, 1998· Αλεξιάδης, 2006· Μερακλής, 2007· Δουλαβέρας, 2010· Καπλάνογλου & Καπλάνογλου, 2012· Βαρβούνης, 2021· Tserpes, 2021 κ.ά.), αλλά και η εμπειρία της σύγχρονης καθημερινής επικοινωνίας. Μέσω αυτού αναπτύσσεται ένα σύστημα μεταφορικών εκφράσεων, το οποίο διευκολύνει την επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων, που παράλληλα όμως είναι και αρκετά περίπλοκο, καθώς τα παροιμιακά κείμενα διακρίνονται για την πολυλειτουργικότητα και την πολυσημία τους (Mieder, 1993, σ. 4).

Ειδικότερα, η χρήση παροιμιακών κειμένων σε ποικίλα περιβάλλοντα αποτελεί συνηθισμένη πρακτική, με αποτέλεσμα η πολλαπλή ύπαρξη και η παραλλαγή (Dundes, 1999, σ. viii) ως βασικά συστατικά στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού να χαρακτηρίζουν διαρκώς αυτό το είδος του λαϊκού λόγου. Η χρήση μάλιστα του παροιμιακού λόγου σε ποικίλα ψηφιακά περιβάλλοντα και ιδιαίτερα σε αυτά με διαδραστικό χαρακτήρα (μέσα κοινωνικής δικτύωσης) έχει φέρει στο προσκήνιο και τις αντι-παροιμίες, γεγονός το οποίο αφενός συνιστά έναν δείκτη παροιμιακής γνώσης των χρηστών και αφετέρου αποτελεί απόδειξη της διάδοσης / κυκλοφορίας του παροιμιακού λόγου σε ποικίλους χώρους.

Σε αυτό το άρθρο θα εξετάσουμε δύο παραδείγματα χρήσης του παροιμιακού λόγου σε επίπεδο αντι-παροιμιών που σχετίζονται με την πανδημία του COVID-19 και που αφορούν το θέμα του εμβολιασμού και της τηλεκπαίδευσης που επιβλήθηκε στα σχολεία της χώρας κατά τη διάρκεια του lockdown αντίστοιχα.

Στην πρώτη περίπτωση θα αναφερθούμε στον διαδραστικό χαρακτήρα επικοινωνίας που προσφέρουν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (εδώ ο λόγος για το twitter), ενώ στη δεύτερη περίπτωση θα ασχοληθούμε με το ατομικό ρεπερτόριο αντι-παροιμιών σχετικών με την τηλεκπαίδευση ενός εκπαιδευτικού, τις οποίες και δημοσίευσε στο προσωπικό του ιστολόγιο.

Με την εξέταση των δύο αυτών διαφορετικών περιπτώσεων στο ψηφιακό περιβάλλον θα επιχειρηθεί η ανάδειξη του πλαισίου (context) χρήσης του παροιμιακού λόγου, αλλά και η διαρκής κίνηση μεταξύ συλλογικότητας και ατομικότητας ως σημείο τομής για τον λαϊκό πολιτισμό.

Η (αντι)παροιμία ως είδος της λαϊκής λογοτεχνίας

Ο ορισμός της παροιμίας είναι ένα ζήτημα που έχει απασχολήσει τους λαογράφους διαχρονικά. Ο Archer Taylor (Mieder, 2004, σ. 3) αναφέρει χαρακτηριστικά: Ο ορισμός της παροιμίας είναι δύσκολο να εκπληρώσει αυτό που επιχειρείται· ακόμη κι αν συνδυάζαμε επιτυχώς σε έναν μόνο ορισμό όλα τα συστατικά στοιχεία και να δίνουμε την απαραίτητη σημασία, πάλι δεν θα είχαμε έναν θεμέλιο λίθο. Μια μη μεταδόσιμη ποιότητα (incommunicable quality) είναι αυτή που μας πληροφορεί ότι αυτή η πρόταση είναι παροιμιακή και η άλλη όχι. Επομένως, κανένας ορισμός δεν θα μας διευκολύνει στο να χαρακτηρίσουμε μια πρόταση ως παροιμιακή [...] Ας είμαστε ευτυχείς με το να αναγνωρίζουμε μια παροιμία ως κάτι που λέγεται στο παρόν από τον λαό. Τουλάχιστον ένας τέτοιος ορισμός είναι αναμφισβήτητος.

Παρά το γεγονός ότι ο Taylor αναφέρεται και στην αδυναμία του ίδιου να δώσει έναν ικανοποιητικό ορισμό για την παροιμία, μπορεί να διακρίνει κανείς κάποια βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του είδους στα οποία αναφέρεται, όπως είναι η μη μεταδόσιμη ποιότητα, γεγονός που σημαίνει ότι οι χρήστες παροιμιών πρέπει να διαθέτουν κάποια γνωστική κατηγορία στην οποία τα συγκεκριμένα εκφωνήματα λογίζονται ως παροιμίες, καθώς και το γεγονός ότι οι παροιμίες χρησιμοποιούνται στο παρόν από τον λαό, είναι δηλαδή τρέχουσες και γνωστές.

Ο κορυφαίος παροιμιολόγος των ημερών μας Wolfgang Mieder (2004, σ. 4) στην δική του απόπειρα ορισμού υποστηρίζει τα εξής: Οι παροιμίες συνοψίζουν παραδοσιακές δηλώσεις αυταπόδεικτων αληθειών που κυκλοφορούν ανάμεσα στον λαό. Αναλυτικότερα, οι παροιμίες είναι σύντομες, γενικά γνωστές προτάσεις του λαού που περιέχουν σοφία, αλήθειες, ήθη και παραδοσιακές αντιλήψεις σε μια μεταφορική, σταθερή και μνημονεύσιμη μορφή και που παραδίδονται από γενιά σε γενιά.

Και στον ορισμό αυτό μπορούμε να διακρίνουμε κάποια ειδικότερα χαρακτηριστικά της παροιμίας, όπως η συντομία και η παραδοσιακότητα.

Ακριβώς λόγω της δυσκολίας να περιληφθούν όλα τα βασικά χαρακτηριστικά της παροιμίας σε ένα σαφή και σύντομο ορισμό, η Shirley Arora (1984, σσ. 1-38) αναφέρεται σε δείκτες παροιμιακότητας. Έτσι, κάνει λόγο για γραμματικά και συντακτικά χαρακτηριστικά, για τη μεταφορά, για σημασιολογικούς, λεξιλογικούς και φωνητικούς δείκτες. Ωστόσο, αυτό που την απασχολεί ιδιαίτερα είναι το ζήτημα της παραδοσιακότητας, καθώς εκτιμά ότι αποτελεί το κεντρικό χαρακτηριστικό της παροιμίας. Η δε παραδοσιακότητα συνίσταται τόσο στη χρονολόγηση των παροιμιακών κειμένων όσο και στο κατά πόσον αυτά είναι τρέχοντα (current) ανάμεσα στον λαό, καθώς έτσι αναδεικνύεται ότι οι παροιμίες είναι κοινά αποδεκτές σε κάθε περίοδο του παρόντος ή του παρελθόντος, ενώ ταυτόχρονα αποτελούν παραδοσιακές δηλώσεις που δεν αποτελούν επινόηση του ομιλητή.

Το γεγονός ότι ακόμη μέχρι σήμερα δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός για την παροιμία, παρά το γεγονός ότι αυτή αναγνωρίζεται -ως γνωστική κατηγορία τουλάχιστον- σαν ένα ενδεχόμενο παγκόσμιο είδος του λαϊκού λόγου (Hakamies, 2016, σ. 304), παραπέμπει σε μια γενικότερη τάση που έχει αναπτυχθεί στη λαογραφική θεωρία των αφηγηματικών ειδών που αφορά στη μεταβίβαση της προσοχής των λαογράφων, από τα ίδια τα κείμενα, στις διαδικασίες διάδοσης του λαϊκού πολιτισμού, καθώς αυτός αντιμετωπίζεται ως μια ζώσα πραγματικότητα σε ποικίλες κοινότητες, κοινωνικά δίκτυα κ.λπ. (Frog, Koski & Savolainen, 2016, σ. 24).

Η μεταβίβαση της προσοχής των επιστημόνων από τα κείμενα στους φορείς του λαϊκού πολιτισμού οδήγησε ακόμα περισσότερο στην ανάδειξη της παραλλαγής ως βασικού στοιχείου των λαογραφικών φαινομένων. Από την άλλη μεριά το γεγονός αυτό δημιούργησε την ανάγκη νέων ταξινομήσεων. Σε ό,τι αφορά στην παροιμία π.χ. το ευρύτατα διαδεδομένο φαινόμενο της διαφοροποίησης των παροιμιακών κειμένων, ώστε αυτά να προσαρμόζονται στο εκάστοτε παρόν οδήγησε στη χρήση του όρου *αντι-παροιμία* (antiproverb), ο οποίος αποτελεί μια απόπειρα ετικής (etic) προσέγγισης του είδους.

Ο όρος αντι-παροιμία εισήχθη από τον Wolfgang Mieder, ο οποίος την ορίζει ως «οποιαδήποτε σκόπιμη παραλλαγή μιας παροιμίας με τη μορφή λογοπαιγνίων, αλλαγών, παραλείψεων ή προσθηκών» (Δουλαβέρας, 2010, σ. 110).

Παρά το γεγονός ότι οι αντι-παροιμίες φαίνεται να είναι κάτι νέο, κάτι τέτοιο δεν ισχύει. Η εμφάνιση αντι-παροιμιών είναι φαινόμενο αρκετά παλαιό και εντοπίζεται ήδη στα κλασικά χρόνια και σε όλες τις μεταγενέστερες εποχές (Litonkina et al., 2022, σ. 19).

Το γεγονός της ύπαρξης πληθώρας αντι-παροιμιών αποδεικνύει τον βαθμό γνώσης των παραδοσιακών παροιμιών από τους χρήστες τους (Mieder, 2008, σ. 115), ενώ παράλληλα οι αντι-παροιμίες αντικατοπτρίζουν ήθη και κοσμοαντιλήψεις (Mieder, 2008, σ. 116). Το φαινόμενο της διάδοσής τους είναι εξαιρετικής σημασίας, καθώς κάποιες από τις αντι-παροιμίες αυτές θα αποτελέσουν στο μέλλον, λόγω της ευρύτατης διάδοσής τους, παροιμίες. Η χρήση τους στα μέσα επικοινωνίας σίγουρα θα συντελέσει σε αυτό (Mieder, 2008, σ. 116). Έτσι, κάποια στιγμή στο μέλλον κάποιες αντι-παροιμίες θα γίνουν παροιμίες με τις δικές τους παραλλαγές (Litonkina, et al., 2022, σ. 22).

Τα είδη του έντεχνου λαϊκού λόγου στον κόσμο των νέων τεχνολογιών και η έννοια της παραστασιακότητας

Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος της λαογραφικής έρευνας στους τρόπους διάδοσης και τους χώρους κοινωνικής κυκλοφορίας των ειδών του λαϊκού λόγου, αναπόφευκτα φέρνει στο προσκήνιο τις νέες τεχνολογίες. Κι ενώ θα περίμενε κανείς ο τεχνολογικός κόσμος να είναι εκ διαμέτρου αντίθετος με ό,τι συνιστά τον λαϊκό πολιτισμό, φαίνεται ότι κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει (βλ. ενδεικτικά Bausinger, 2008).

Ο Μ. Γ. Μερακλής ήδη από τη δεκαετία του 1970 έχει μιλήσει για τη σχέση της μηχανής με τον λαϊκό άνθρωπο (1972, σσ. 115-124), αποδεικνύοντας ότι αυτή δεν είναι ασυμβίβαστη, ενώ ο Γ. Κατσαδώρας (2013, σ. 102) επισημαίνει: Η είσοδος της τεχνολογίας στη ζωή μας δημιουργεί νέα αντικείμενα, νέες συνθήκες διαβίωσης, νέες συνήθειες, νέες κοινωνικές και πνευματικές πραγματικότητες. Ωστόσο, το γεγονός αυτό δεν σηματοδοτεί το “τέλος” του λαϊκού πολιτισμού ή της αξίας της μελέτης του, αλλά αφορά μια αναπροσαρμογή του περιεχομένου του.

Επιπλέον, το γεγονός ότι η χρήση του Διαδικτύου μπορεί εν πολλοίς να είναι ατομική, δεν αναιρεί το στοιχείο της συλλογικότητας, το οποίο είναι θεμελιώδες για τη λαογραφία. Οι διαδικτυακές κοινότητες αποτελούν λαϊκές ομάδες (Κατσαδώρας, 2013, σ. 102). Άλλωστε, το Διαδίκτυο αποτελεί ένα νέο πολιτισμικό περιβάλλον στο οποίο συνυπάρχει η ατομικότητα με τη συλλογικότητα της εκάστοτε λαϊκής ομάδας (Γκασούκα & Φουλίδη, 2012, σ. 101), κάτι το οποίο είναι ιδιαίτερα έντονο στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, για τη σχέση των οποίων με τη λαϊκή λογοτεχνία έχουν υπάρξει σημαντικές μελέτες και στον ελληνικό χώρο (βλ. ενδεικτικά Κατσαδώρας, Φυντριλή & Στυλιανού, 2016, σ. 475-489).

Το ερώτημα που διαμορφώνεται στις λαογραφικές σπουδές για την επικοινωνιακή συμπεριφορά σε ψηφιακά περιβάλλοντα, οδήγησε στη δημιουργία του ευριστικού όρου *παραστατικές εφαρμογές* (performative enactments): όπως και ο όρος *παράσταση* (performance), ο νέος αυτός όρος αναφέρεται σε γεγονότα ή ενέργειες με τρόπο όμως που εγγράφει τη (λεκτική) επικοινωνία ως ένα διαρκές, οπτικό αποτύπωμα το οποίο γίνεται αντιληπτό από τους συνομιλητές του ψηφιακού περιβάλλοντος (Lindfors, 2017, σ. 171· Buccitelli, 2012, σσ. 75-78). Ο Φινλανδός λαογράφος Α. Lindfors υπογραμμίζει ότι προκειμένου να μελετηθούν παραστάσεις και παραστατικές εφαρμογές σε ψηφιακά περιβάλλοντα και ειδικότερα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, οι λαογράφοι θα πρέπει να στραφούν στη γενικότερη παραστασιακότητα που χαρακτηρίζει την καθημερινή ψηφιακή επικοινωνία. Οι παραστατικές αυτές εφαρμογές φαινομενικά παραλείπουν επεξηγηματικά πλαίσια συμβολικής κωδικοποίησης, τυπικά όμως αυτά επιτυγχάνονται αθροιστικά, σύμφωνα με τον Lindfors, σε πολλά «γυρίσματα» της συνομιλίας για παράδειγμα. Σε αυτήν την περίπτωση επομένως, αντίθετα με τη δια ζώσης επικοινωνία, τα μεμονωμένα καταγραμμένα μηνύματα, εξαιτίας των

απαιτήσεων του συγκεκριμένου επικοινωνιακού μέσου, τοποθετούνται διακριτά και σε σειρά, ως διαδοχικές ενότητες εκφοράς, κάτι που δηλώνει ένα είδος ποιητικής σχηματοποίησης (Lindfors, 2017, σσ. 173-175).

Με ποιους όρους όμως αναπτύσσεται η καλλιτεχνική επικοινωνία μεταξύ των συνομιλητών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όταν αυτά επιστρατεύουν καθιερωμένα από την κληρονομημένη παράδοση, αφηγηματικά είδη, όπως η παροιμία; Αυτό θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε στη συνέχεια.

Παροιμίες και αντι-παροιμίες στο twitter με αφορμή τον εμβολιασμό κατά του ιού COVID-19

Τον Ιανουάριο του 2021, λόγω του αριθμού των μολύνσεων και των θανάτων από την πανδημία COVID, η Ελλάδα βρισκόταν εν μέσω αυστηρού αποκλεισμού που διήρκεσε σχεδόν επτά μήνες (Νοέμβριος 2020-Μάιος 2021) και περιελάμβανε το κλείσιμο των σχολείων όλων των βαθμίδων, την απαγόρευση μετακίνησης εκτός περιφερειακής ενότητας ή ακόμα και του Δήμου στον οποίο ζει κάποιος, και τέλος την απαγόρευση σχεδόν όλων των κοινωνικών δραστηριοτήτων, καθώς δεν επιτρεπόταν η συγκέντρωση περισσότερων από 9 ατόμων (και μόνο για κηδείες), κάτι που οδήγησε στη δραματική κατάρρευση του προϋπάρχοντος συστήματος σχέσεων αμοιβαιότητας, στο οποίο τόσοι πολλοί Έλληνες χρωστούσαν την κοινωνική τους ύπαρξη πριν από την πανδημία.

Στις 8 Ιανουαρίου 2021 ο Πρωθυπουργός της Ελλάδας Κυριάκος Μητσοτάκης αναφερόμενος στην έναρξη του σχεδίου εμβολιασμού κατά του COVID-19, είχε δηλώσει σχετικά με τον ρυθμό εμβολιαστικής κάλυψης: Όπως, άλλωστε, λέει και ο σοφός ελληνικός λαός μας, όποιος βιάζεται σκοντάφτει. Δεν έχει νόημα να επιταχύνουμε περαιτέρω, όταν τα εμβόλια που έχουν αδειοδοτηθεί μέχρι σήμερα είναι μόλις δύο, οι διαθέσιμες δομές ακόμα σχετικά περιορισμένες και φυσικά η όλη επιχείρηση αποτελεί κάτι πρωτόγνωρο για τη χώρα μας και φυσικά για τον υπόλοιπο κόσμο. Επενδύουμε στην ασφάλεια και τη μεθοδικότητα και σε αυτό το πλαίσιο μετά την αρχική δοκιμαστική φάση -στην οποία είχαν ενταχθεί 9 νοσοκομεία- η πρώτη φάση των εμβολιασμών ξεκίνησε στις 4 Ιανουαρίου και λήγει στις 20 αυτού του μήνα¹.

Η δήλωση αυτή αποτέλεσε αφορμή για την δημιουργία ενός hashtag στο twitter, την ίδια ημέρα, με τον τίτλο «πανδημία παροιμιών». Το hashtag σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα έγινε πολύ δημοφιλές, με αποτέλεσμα να δημοσιευθούν πάνω από 3000 tweets και retweets πολύ σύντομα, συμπεριλαμβανομένων περίπου 300 παροιμιών και αντι-παροιμιών. Οι χρήστες του twitter δημοσίευσαν πληθώρα τέτοιων κειμένων που αφορούσαν ποικίλες διαστάσεις που σχετίζονται με την πανδημία, όπως τον εμβολιασμό, άλλα ιατρικά ζητήματα, την πολιτική διαχείριση της πανδημίας, τις οικονομικές, κοινωνικές και ψυχολογικές συνέπειες της καραντίνας, την τηλεκατάρτιση κ.λπ.

Οι χρήστες του twitter θεωρούσαν ότι τα κείμενα που δημοσίευσαν είναι παροιμίες, ενώ στην πραγματικότητα κάτι τέτοιο δεν ισχύει. Ωστόσο, είναι αναμενόμενο ότι οι χρήστες δεν θα γνώριζαν τον όρο *αντι-παροιμία*, κάτι το οποίο φαίνεται άλλωστε και από τον ίδιο τον τίτλο του hashtag.

Καθώς το hashtag δημιουργήθηκε μετά τις δηλώσεις του Πρωθυπουργού για την έναρξη των εμβολιασμών, ένα σημαντικό κομμάτι των παροιμιών και αντι-παροιμιών που δημοσιεύθηκαν αφορούσαν το συγκεκριμένο θέμα. Στη συνέχεια παρατίθενται οι σχετικές αντι-παροιμίες, συνοδευόμενες εντός παρενθέσεως από την παραδοσιακή παροιμία από την οποία προέρχονται:

- Στερνό μου εμβόλιο να σ' είχα πρώτα (Στερνή μου γνώση να σ' είχα πρώτα).
- Αγάλι αγάλι γίνεται και το εμβόλιο μέλι (Αγάλι αγάλι γίνεται και η αγουρίδα μέλι).
- Εμβόλι εμβόλι και τηγανίτα τίποτα (Μέλι μέλι και τηγανίτα τίποτα).
- Άλλα εμβόλια ν' αγαπιόμαστε (Άλλα λόγια ν' αγαπιόμαστε).
- Ο διάβολος έχει πολλά εμβόλια (Ο διάβολος έχει πολλά ποδάρια).

¹<https://www.ethnos.gr/Politics/article/140764/emboliosotaksapo5000pamese8000emboliasmoysthnhmera> (ανακτήθηκε στις 5 Ιανουαρίου 2022).

- Όπου εμβόλιο και χαρά η Βασίλω πρώτη (Όπου γάμος και χαρά η Βασίλω πρώτη).
- Εμβόλιο που φαίνεται καραντίνα δεν θέλει (Χωριό που φαίνεται κολαούζο δε θέλει).
- Δουλειά δεν είχε ο διάβολος κι εμβολίαζε τα παιδιά του (Δουλειά δεν είχε ο διάβολος, γαμούσε τα παιδιά του).
- Δεν δίνουν του αγγέλου τους εμβόλιο (Δεν δίνουν του αγγέλου τους νερό).
- Εκεί που μας χρωστούσαν μας πήραν και το εμβόλιο (Εκεί που μας χρωστούσαν μας πήραν και το βόδι).
- Εμβόλιο θέλω, τώρα το θέλω (Άντρα θέλω, τώρα τον θέλω).
- Στου εμβολιαστικού κέντρου την πόρτα, όσο θέλεις βρόντα (Στου κουφού την πόρτα όσο θέλεις βρόντα).
- Ανεμβολίαστο αρκούδι δεν χορεύει (Νηστικό αρκούδι δεν χορεύει).
- Ο εμβολιασμένος ανοσία ονειρεύεται (Ο πεινασμένος καρβέλια ονειρεύεται).
- Ζήσε Μάη μου να φας το εμβόλιο (Ζήσε Μάη μου να φας τριφύλλι).
- Εκεί που μας χρωστούσανε, μας δώσανε και το εμβόλιο (Εκεί που μας χρωστούσαν, μας πήραν και το βόδι).
- Κράτα με να σε κρατώ να εμβολιαστούμε στο γιατρό (Κράτα με να σε κρατώ, ν' ανεβούμε το βουνό).
- Άνθρωπος ανεμβολίαστος, ξύλο απελέκητο (Άνθρωπος αγράμματος, ξύλο απελέκητο).
- Ο κλέφτης, ο ψεύτης και ο εμβολιασμένος τον πρώτο χρόνο χαίρονται (Ο κλέφτης και ο ψεύτης τον πρώτο χρόνο χαίρονται).
- Το Φλεβάρη κι αν φλεβίσει, το εμβόλιο θα μυρίσει, μα κι αν δώσει και κακιώσει μες το χιόνι θα μας χώσει (Ο Φλεβάρης κι αν φλεβίσει, καλοκαίρι θα μυρίσει, μα αν τύχει και θυμώσει, μες στο χιόνι θα μας χώσει).
- Να σε εμβολιάσω Γιάννη, να σ' αλείψω μέλι (Να σε κάψω Γιάννη, να σε αλείψω λάδι / μέλι).
- Εμβολιάζεται καλύτερα όποιος εμβολιάζεται τελευταίος (Γελάει καλύτερα, όποιος γελάει τελευταίος).
- Όλα τα έχει η Μαριωρή, το εμβόλιο της έλειπε (Όλα τα έχει η Μαριωρή, ο φερετζές της έλειπε).
- Μάζευε κι ας είναι και εμβόλια! (Μάζευε κι ας είν' και ρώγες).
- Όταν ο Θεός σου δίνει εμβόλιο, σου παίρνει ο διάβολος την βελόνα (Όταν ο Θεός δίνει το αλεύρι, σου παίρνει ο διάβολος το σακί).
- Εμβόλιο με εμβόλιο δε σμίγει (Βουνό με βουνό δε σμίγει).
- Ψάχνω εμβόλιο στ' άχυρα (Ψάχνω βελόνα / ψύλλο στ' άχυρα).
- Κάθε πράμα στον καιρό του και το εμβόλιο τον Αύγουστο (Κάθε πράγμα στον καιρό του κι ο κολιός τον Αύγουστο).
- Φάτε μάτια ψάρια και εμβόλιο τον Αύγουστο (Φάτε μάτια ψάρια και κουλιά περιδρομο).
- Το ένα εμβόλιο νίβει το άλλο και τα δύο το μπράτσο (Το ένα χέρι νίβει το άλλο και τα δύο το πρόσωπο).
- Ένα εμβόλιο τη μέρα τον γιατρό τον κάνει πέρα (Ένα μήλο την ημέρα, τον γιατρό τον κάνει πέρα).
- Στο σπίτι του εμβολιασμένου δεν μιλούν για μικροτσιπ (Στο σπίτι του κρεμασμένου δεν μιλούν για σκοινί).
- Από Μάρτη καραντίνα και από Αύγουστο εμβόλια (Από Μάρτη καλοκαίρι και από Αύγουστο χειμώνα).
- Εμβόλιο απ' τον τόπο σου κι ας είναι και μπαλωμένο (Παπούτσι απ' τον τόπο σου κι ας είν' και μπαλωμένο).
- Μηδένα προ του εμβολίου μακάριζε (Μηδένα προ του τέλους μακάριζε).
- Κάλλιο μάσκα και στο χέρι, παρά εμβόλιο και καρτέρι (Κάλλιο πέντε και στο χέρι, παρά δέκα και καρτέρι).
- Όπου ακούς πολλά εμβόλια κράτα και μικρό καλάθι (Όπου ακούς πολλά κεράσια, κράτα και μικρό καλάθι).
- Η σύριγγα έκανε το εμβόλιο ή το εμβόλιο τη σύριγγα; (Η κότα έκανε το αυγό ή το αυγό την κότα;).

- Του εμβολιασμένου η μάνα δεν έκλαψε ποτέ (Του δειλού / φοβητσιάρη η μάνα δεν έκλαψε ποτέ).
- Ο εμβολιασμένος ταξίδια ονειρεύεται (Ο πεινασμένος καρβέλια ονειρεύεται).
- Το εμβόλιο κόκκαλα δεν έχει και κόκκαλα τσακίζει (Η γλώσσα κόκκαλα δεν έχει και κόκκαλα τσακίζει).

Εξετάζοντας κανείς τα παροιμιακά κείμενα θα διαπιστώσει ότι οι αντι-παροιμίες, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, συνίστανται στην αντικατάσταση μίας ή δύο λέξεων της παραδοσιακής παροιμίας. Κυριαρχεί η λέξη *εμβόλιο*, ενώ αντίστοιχα υπάρχει και το ρήμα *εμβολιάζω*, όπως και κάποια αντικείμενα που έχουν μπει στην καθημερινότητά μας λόγω της πανδημίας (μάσκες, σύριγγες, βελόνες κ.λπ.). Υπάρχει και μία περίπτωση όπου προστίθεται μία λέξη στο κείμενο της παραδοσιακής παροιμίας (*Ο κλέφτης, ο ψεύτης και ο εμβολιασμένος τον πρώτο χρόνο χαίρονται*).

Και παρά το γεγονός ότι τα παροιμιακά κείμενα που παρατίθενται είναι γραπτά, φαίνεται ότι η μετάδοσή τους προσιδιάζει περισσότερο στην προφορικότητα, καθώς ο μετασχηματισμός τους είναι πολύ εύκολος από τους χρήστες. Το γεγονός αυτό επισημαίνεται και από τον Ong, ο οποίος ισχυρίζεται ότι βρισκόμαστε σε μια εποχή «μεταπροφορικότητας» ή «δεύτερης προφορικότητας» (Κατσαδώρας, 2013, σ. 106).

Σε κάθε περίπτωση αυτό που παρατηρείται είναι ότι δεν υπάρχουν αλλαγές σε ό,τι αφορά στα βασικά μορφολογικά χαρακτηριστικά των παραδοσιακών παροιμιών (σύνταξη, δομή, μέτρο κ.λπ.). Η αντικατάσταση των λέξεων συνήθως δεν αλλάζει την σειρά των όρων, με αποτέλεσμα η μορφή της αντι-παροιμίας να είναι παρόμοια με αυτήν του αρχικού κειμένου. Φαινομενικά, λοιπόν, οι αντι-παροιμίες εκφράζουν τις ίδιες «αλήθειες» με αυτές των παραδοσιακών παροιμιών. Ωστόσο, εκφράζουν σύγχρονες πραγματικότητες που απηγούν μια δεδομένη κατάσταση (Reznikon, 2009, σ. 7). Άρα, αν και τα μορφολογικά-ειδολογικά χαρακτηριστικά της παροιμίας, ως πεδίο αλληλεπίδρασης κυριολεκτικών και μεταφορικών σημασιών, παραμένουν τα ίδια, οι παροιμιακές εικόνες προσαρμόζονται πλήρως στην επικαιρότητα την εποχή της πανδημίας.

Οι αντι-παροιμίες σημασιολογικά μπορούν να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες, ανάλογα με τη στάση των χρηστών απέναντι στον εμβολιασμό. Έτσι, υπάρχουν κείμενα που υποδηλώνουν τη θετική στάση των χρηστών απέναντι στον εμβολιασμό, κείμενα που υποδηλώνουν αρνητική στάση και κείμενα που είναι ουδέτερα.

Η έλλειψη ύπαρξης μιας κοινής στάσης απέναντι στο φαινόμενο του εμβολιασμού είναι αναμενόμενη ακριβώς επειδή εκφράζει τις διαφορετικές αντιλήψεις που κυριαρχούν στο θέμα αυτό και μέσα στην ίδια την κοινωνία. Έτσι, οι αντι-παροιμίες χρησιμοποιούνται προκειμένου να ασκήσουν κριτική γύρω απ' αυτό το θέμα, αλλά και για την άσκηση κριτικής μεταξύ των ίδιων των χρηστών, ανάλογα με το τι πιστεύει ο καθένας, αφού πολλές φορές μια αντι-παροιμία αποτελεί απάντηση σε μια άλλη που έχει παρατεθεί νωρίτερα. Υπό αυτήν την έννοια, η διαδοχική παράταξη αντιτιθέμενων φράσεων και σημασιών πάνω στο ίδιο ζήτημα στο twitter επιτρέπει στους χρήστες να αντιληφθούν τις αντιφάσεις και την περιπλοκότητα του ίδιου του παροιμιακού λόγου, που αντανάκλα τις αντιφάσεις και την περιπλοκότητα της κοινωνικής ζωής.

Σε ρητορικό-αισθητικό επίπεδο, ο παροιμιακός λόγος διευκολύνει τα έντονα συναισθήματα και τις εντάσεις, ώστε να μην εκφράζονται με άμεσο ή υπερβολικό τρόπο αλλά στρεφόμενα σε ρητές μεταφορές, με βάση την παραδοχή «αυτοί είπαν (δηλαδή ο σοφός λαός), όχι εγώ» (Agora, 1984, σ. 7). Η συντομία και η απρόσωπη ρητορική των παροιμιών, αντισταθμίζουν επομένως την οξύτητα της ανοιχτής πολιτικής κριτικής και των ιδεολογικών συγκρούσεων, όπως εκφράζονται σε άλλες διαδικτυακές συνομιλίες, μεταξύ των χρηστών του twitter.

Αυτή η ποιητική και ρητορική διάσταση του παροιμιακού λόγου μπορεί να γίνει αντιληπτή μόνο αν αυτά τα κείμενα θεωρηθούν αλληλένδετα. Αναδεικνύεται εδώ η εκπληκτική δυνατότητα των χρηστών του twitter να επανενεργοποιούν έναν κοινά γνωστό, ελκυστικό μεταφορικό-συμβολικό αφηγηματικό κώδικα στο επικοινωνιακό περιβάλλον της σύγχρονης τεχνολογίας και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, το οποίο θεωρείται ότι κατά κανόνα ενθαρρύνει, αντίθετα με την ποιητικότητα, κυριολεκτικές μορφές επικοινωνίας.

Αυτό γίνεται προφανές ακόμη και με την ίδια τη χρήση της λέξης *πανδημία*, η οποία από έναν όρο που προσιδιάζει σε μια ιατρική κατάσταση, μετατρέπεται σε ένα σημασιολογικό πεδίο που δημιουργεί νέες μεταφορές. Όπως τονίζει ο Dan Ben-Amos (1999, σ. 152), κατηγορίες σκέψων και πεδίων νοημάτων υπονοούνται στις μεταφορές που τις συνδέουν. Εδώ μια συγκεκριμένη κατάσταση (η πανδημία) μεταφέρεται σε μια γλωσσική πράξη (παροιμία), αυξάνοντας τον ρητορικό αντίκτυπό της, αλλά και καταλήγοντας στην ειρωνεία.

Η δυναμική αυτή λειτουργία του παροιμιακού λόγου χαρακτηρίζει ωστόσο τους συνομιλητές των κοινωνικών δικτύων (εδώ του Twitter), μιας *στιγμιαίας κοινότητας*, σύμφωνα με τον όρο (instant communities) που χρησιμοποιεί σε διαφοροποιημένα πλαίσια ο Roger D. Abrahams (1993, σσ. 29-30). Ο όρος αυτός αναφέρεται σε συλλογικότητες, οι οποίες, αν και εκλαμβάνονται ως εφήμερες από τους εθνογράφους, διαμορφώνονται τελικά σε πιο στέρεες βάσεις. Θα πρέπει εδώ να συυπολογίσουμε και μια γλωσσική παρατήρηση του Hermann Bausinger (2008, σσ. 119-120) σχετικά με την τάση του λαϊκού λόγου στα νέα μέσα και τον τεχνολογικό κόσμο για *επιτάχυνση* («ακόμη και ο τρόπος της καθημερινής ομιλίας εμφανίζει στιγμές επιτάχυνσης (...) τα λεγόμενα είναι περισσότερα απ' ό,τι παλαιότερα, αλλά στις μεμονωμένες δηλώσεις δεν δίνεται πλέον η πρότερη έμφασή τους»). Σε αυτό το πλαίσιο, οι συνομιλητές του twitter αναγνωρίζουν τα έντονα συναισθήματα που τους προκαλεί ο εγκλεισμός στη διάρκεια της πανδημίας και τις αντιπαραθέσεις γύρω από τα οικονομικά, κοινωνικά και ηθικά ζητήματα που συνδέονται με αυτήν την πρωτόγνωρη κατάσταση, μέσα από τη ρητορική της παροιμίας και της αντι-παροιμίας, δηλαδή μέσα από την ένταξη των προσωπικών τους εμπειριών και απόψεων σε ένα καθιερωμένο αφηγηματικό σχήμα.

Αντι-παροιμίες και τηλεκπαίδευση

Το σχολικό έτος 2020-2021 λόγω της έξαρσης της πανδημίας του COVID-19, τα σχολεία της χώρας έμειναν κλειστά κατά τη μεγαλύτερη διάρκεια της σχολικής χρονιάς και τα μαθήματα πραγματοποιούνταν με τη διαδικασία της τηλεκπαίδευσης. Η διαδικασία αυτή ήταν πρωτόγνωρη τόσο για τους /τις μαθητές/ μαθήτριες όσο και για τους / τις εκπαιδευτικούς. Το γεγονός αυτό δημιούργησε ποικίλα συναισθήματα, στη συντριπτική τους πλειοψηφία αρνητικά, και ανέδειξε τα οφέλη της δια ζώσης εκπαίδευσης.

Στο πλαίσιο αυτό ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το προσωπικό ιστολόγιο (blog) ενός εκπαιδευτικού, του κ. Μανόλη Κουσόγλου, με τίτλο: *Mobile learning in education. Η ένταξη της μάθησης με τη χρήση φορητών ηλεκτρονικών συσκευών στην εκπαίδευση*. Στις 24 Απριλίου 2021 ανάρτησε μια δημοσίευση με τίτλο: *20 + 1 παροιμίες για την τηλεκπαίδευση*. Και συνεχίζει: «ένα σταχυολόγημα...μεταποιημένων παροιμιών, όπως τις συλλογίστηκε ένας τηλε-εκπαιδευτικός...»².

Είναι ενδιαφέρουσα η χρήση του όρου «μεταποιημένες παροιμίες», καθώς ο εκπαιδευτικός συνειδητά προχωρεί στη δημοσίευση των αντι-παροιμιών (πιθανότατα ο ίδιος δεν γνωρίζει τον όρο), που ο ίδιος έχει εμπνευστεί.

Ακολουθεί η λίστα με τις αντι-παροιμίες, οι οποίες εντός παρενθέσεως συνοδεύονται από την παραδοσιακή παροιμία:

- Εμπρός ιός και πίσω Webex³ (Εμπρός γκρεμός και πίσω ρέμα).
- Δια ζώσης για να φας και εξ αποστάσεως για να 'χεις (Δούλεψε να φας και κλέψε για να 'χεις).
- Eclass με eme⁴ δεν σμίγουν (Βουνό με βουνό δε σμίγει).
- Δεν χωράνε δυο πλατφόρμες σε μια μασχάλη (Δεν χωράνε δυο καρπούζια σε μια μασχάλη).
- Έβαλαν τον πάροχο να φυλάει τα δεδομένα (Έβαλαν τον λύκο να φυλάει τα πρόβατα).
- Της τηλεκπαίδευσης τα καμώματα, τα βλέπει η δια ζώσης και γελά (Της νύχτας τα καμώματα, τα βλέπει η μέρα και γελά).

² <http://m-learning-edu.blogspot.com/2021/04/201.html> (ανακτήθηκε στις 10 Απριλίου 2022).

³ Πρόκειται για την πλατφόρμα μέσω της οποίας γίνονταν τα μαθήματα στη διάρκεια της τηλεκπαίδευσης.

⁴ E-class (η-τάξη) και E-Me: Εκπαιδευτικές πλατφόρμες του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων. Πρόκειται για πλατφόρμες που αξιοποιούν τις νέες τεχνολογίες. Να σημειωθεί ότι οι πλατφόρμες αυτές υπήρχαν και πριν την πανδημία.

- Άγνωσται αι βουλαί του Δικτύου (Άγνωσται αι βουλαί του Κυρίου).
- Απ' τα ολότελα καλή και η τηλεκπαίδευση (Απ' τα ολότελα καλή και η Παναγιώταινα).
- Έπεσε το δίκτυο, σχόλασε η τάξη (Έκλασε η νύφη, σχόλασε ο γάμος).
- Η τηλεκπαίδευση θέλει μάστορη και η φάβα θέλει λάδι (Η τέχνη θέλει μάστορη και η φάβα θέλει λάδι).
- Θρέψε Webex το χειμώνα, να σε φάει το καλοκαίρι (Θρέψε λύκο το χειμώνα, να σε φάει το καλοκαίρι).
- Καινούργια γραφιδούλα μου και πού να σε κρεμάσω (Καινούργιο κοσκινάκι μου και πού να σε κρεμάσω).
- Ο καλός ο εκπαιδευτικός στην εξ αποστάσεως φαίνεται (Ο καλός ο καπετάνιος στη φουρτούνα φαίνεται).
- Το Υπουργείο με τα λόγια χτίζει ανώγεια και κατώγεια (Ο Μανόλης με τα λόγια χτίζει ανώγεια και κατώγεια).
- Πλατφόρμα από τον τόπο σου κι ας είναι μπαλωμένη (Παπούτσι απ' τον τόπο σου κι ας είναι μπαλωμένο).
- Σχολείο σχολειάκι μου και φτωχοκαλυβάκι μου (Σπίτι μου, σπιτάκι μου και φτωχοκαλυβάκι μου).
- Στην πανδημία καλή κι η τηλεκπαίδευση (Στην αναβροχιά καλό και το χαλάζι).
- Η τηλεκπαίδευση δεν κάνει τον εκπαιδευτικό (Το ράσο δεν κάνει τον παπά).
- Τον έπιασαν στο Webex report (Τον έπιασαν στα πράσα).
- Όλα τα είχε η εκπαίδευση, η τηλεκπαίδευση της έλειπε (Όλα τα είχε η Μαριωρή, ο φερετζές της έλειπε).
- Τέλος, ο εκπαιδευτικός κλείνει την ανάρτησή του με ένα υστερόγραφο: Μάτια που δεν βλέπονται, γρήγορα λησμονιούνται, η οποία αποτελεί παραδοσιακή παροιμία.

Και στην περίπτωση αυτή οι αντι-παροιμίες αφορούν στην αντικατάσταση μίας ή δύο λέξεων σε σχέση με την παραδοσιακή παροιμία (σε μία περίπτωση αντικαθίστανται τρεις λέξεις). Σε ό,τι αφορά στη σημασία τους, είναι προφανής η αρνητική στάση απέναντι στη διαδικασία της τηλεκπαίδευσης.

Γίνεται, λοιπόν, αναφορά σε ποικίλους κινδύνους και προβλήματα αυτής της διαδικασίας, όπως π.χ. οι ιοί του Διαδικτύου (κάτι που μπορεί να λειτουργεί και ως συμβολική αναλογία με τον ιό COVID-19), το ζήτημα των προσωπικών δεδομένων και της διαχείρισής τους από τον πάροχο της πλατφόρμας, την ισχύ του δικτύου που πολύ συχνά «πέφτει» κ.λπ.

Ωστόσο, υπάρχουν κάποια κείμενα στα οποία διακρίνεται και μια θετική στάση απέναντι στην τηλεκπαίδευση, όπως π.χ. στο κείμενο *Στην πανδημία καλή κι η τηλεκπαίδευση*. Το γεγονός αυτό παραπέμπει σ' ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του παροιμιακού είδους, αυτό της αντιφατικότητας (Μερακλής, 2007, σ. 24). Ακόμα πιο έντονο είναι το φαινόμενο στις ακόλουθες δύο περιπτώσεις:

- Ο καλός ο εκπαιδευτικός στην εξ αποστάσεως φαίνεται και
- Η τηλεκπαίδευση δεν κάνει τον εκπαιδευτικό.

Τα δύο κείμενα είναι προφανώς αντιφατικά. Ωστόσο, αυτό συμβαίνει διότι απλώς παρατίθενται ταυτόχρονα. Η ενδεχόμενη χρήση τους σε κάποιο συγκεκριμένο επικοινωνιακό πλαίσιο, δεν θα διέπεται από αντιφατικότητα, αλλά αντιθέτως θα αποσαφηνίζει μια κατάσταση.

Το γεγονός ότι αυτές οι αντι-παροιμίες αποτελούν επινόηση του ίδιου ατόμου ίσως αναδεικνύει την πολυπλοκότητα του όλου ζητήματος και τη δυσκολία λήψης μιας σαφώς ξεκάθαρης θέσης απέναντι στο συγκεκριμένο φαινόμενο, παρόλο που τα κείμενα με αρνητικά σχόλια για την τηλεκπαίδευση υπερτερούν. Αυτό προκύπτει και από την κατακλείδα της ανάρτησης, όπου χρησιμοποιείται η αυθεντική-παραδοσιακή παροιμία (*Μάτια που δεν βλέπονται, γρήγορα λησμονιούνται*), που οπωσδήποτε αποτελεί ένα σχόλιο για το γεγονός ότι εκπαιδευτικοί και μαθητές /τριες δεν βρίσκονται σε δια ζώσης μάθημα, κάτι που καταλήγει αναπόφευκτα στην αποστασιοποίηση και ψυχική απόσταση, όχι μόνο μεταξύ τους αλλά και με την ίδια την εκπαιδευτική διαδικασία και τη διαδικασία της γνώσης.

Στην περίπτωση του προσωπικού αυτού ιστολογίου απουσιάζει η διάδραση, όπως αυτή παρατηρείται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Το γεγονός αυτό δεν σημαίνει όμως ότι απουσιάζει

το στοιχείο της ομαδικότητας, αφού η ανάρτηση αυτή απευθύνεται σε κάποιους αναγνώστες-χρήστες, πιθανότατα τους ίδιους τους μαθητές, τους γονείς τους, καθώς και άλλους εκπαιδευτικούς. Ειδικότερα, το συγκεκριμένο ιστολόγιο ακολουθείται από 27 άτομα, ενώ η πρόσβαση είναι ελεύθερη σε όλους⁵. Ασφαλώς, δεν πρόκειται για ανώνυμη δημιουργία, αλλά αυτό δεν συμβαίνει γενικότερα στις νέες τεχνολογίες, αφού ο δημιουργός είναι συγκεκριμένος (έστω και στο πλαίσιο μιας εικονικής ταυτότητας). Αυτό όμως που έχει ενδιαφέρον, είναι το ατομικό ρεπερτόριο το οποίο αναδεικνύεται μέσα από τέτοιου είδους αναρτήσεις και που μπορεί να αφορά και να σχολιάζει συγκεκριμένες θεματικές στο πλαίσιο ειδικών περιστάσεων (πανδημία / τηλεκπαίδευση). Άλλωστε, η χρήση των παροιμιών από τον οποιονδήποτε σχετίζεται με την ατομική του ικανότητα να τις χρησιμοποιεί με βάση το ρεπερτόριο που ο ίδιος διαθέτει, τις μνημονικές του ικανότητες και την δημιουργικότητά του (Hasan-Rokem, 1992, σ. 129).

Συμπεράσματα

Με βάση τα παραδείγματα που συνοπτικά μελετήσαμε παραπάνω φαίνεται ότι η δημοφιλία του παροιμιακού λόγου παραμένει πολύ υψηλή και στη σύγχρονη τεχνολογική εποχή, όχι μόνο στην προφορικότητα και τον γραπτό λόγο αλλά και στα νέα ψηφιακά περιβάλλοντα. Η ευρύτατη χρήση του παροιμιακού λόγου στο Διαδίκτυο (μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ιστολόγια κ.λπ.), αναδεικνύει αφενός τον βαθμό γνώσης των παροιμιών στη σύγχρονη εποχή, αφού η προϋπόθεση για τη δημιουργία μιας αντι-παροιμίας είναι η γνώση της παραδοσιακής, και αφετέρου αποκαλύπτει νέες διαδικασίες ανάπτυξης και λειτουργίας τους.

Παράλληλα, η δημιουργία αντι-παροιμιών που ως ένα βαθμό αποτελούν παραλλαγές των παραδοσιακών παροιμιών αποδεικνύει το ότι ο λαϊκός πολιτισμός, ξεφεύγοντας από τις μεταμοντέρνες προσεγγίσεις περί παραδοσιοποίησης ή μουσειοποίησής του, ως ενός συνόλου επιβιώσεων και κατάλοιπων, είναι χρήσιμος και λειτουργικός ως έντεχνη επικοινωνία στο εκάστοτε παρόν, κάτι που οδηγεί στο μετασχηματισμό του.

Στην περίπτωση του Διαδικτύου το γεγονός αυτό αποτελεί ένα σημείο κομβικής σημασίας γιατί μέσω αυτού ο λαϊκός πολιτισμός μπορεί να αναπαράγεται αλλά και ταυτόχρονα να μετασχηματίζεται. Στα παραδείγματα που παρουσιάστηκαν παραπάνω μπορεί να μην παρατίθενται οι παραδοσιακές παροιμίες, αλλά σίγουρα υπονοούνται, καθώς οι χρήστες-δημιουργοί των αντι-παροιμιών υποθέτουν ότι τα παροιμιακά κείμενα από τα οποία εμπνέονται είναι γνωστά στους συνομιλητές ή αναγνώστες τους. Από την άλλη μεριά η δημιουργία αντι-παροιμιών αποτελεί μορφή μετασχηματισμού των παραδοσιακών παροιμιών προκειμένου να καλυφθούν νέες επικοινωνιακές ανάγκες, με αποτέλεσμα η αναπαραγωγή και ο μετασχηματισμός να λαμβάνουν χώρα την ίδια στιγμή.

Επιπλέον, η παράθεση όλων αυτών των παροιμιακών κειμένων αναδεικνύει ενδεχομένως και μια λαϊκή αντίληψη για το τι είναι η παροιμία και πώς χρησιμοποιείται. Το γεγονός αυτό συνιστά ουσιαστικά ένα σχόλιο του ίδιου του λαού για τον λαϊκό του πολιτισμό, κάτι που μεταθέτει το κέντρο της προσοχής στους ίδιους τους φορείς του λαϊκού πολιτισμού.

Υπ' αυτό το πρίσμα, η παράθεση των κειμένων αυτών στο Διαδίκτυο συνιστά ένα σημείο τομής μεταξύ της ατομικότητας και της συλλογικότητας των φορέων του λαϊκού πολιτισμού. Σαφώς και η δημιουργία των κειμένων αυτών είναι ατομική, αλλά αντλείται από τη συλλογική μνήμη (παραδοσιακές παροιμίες) και απευθύνεται σε διαδικτυακές κοινότητες. Επομένως, πέρα από την τομή ανάμεσα στο ατομικό και το συλλογικό, ο λαϊκός πολιτισμός συνιστά και το σημείο τομής ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν με τους ίδιους τους φορείς του να τον «αξιολογούν», υπό την έννοια ότι ναι μεν κάποιος μπορεί να γνωρίζει μια παραδοσιακή παροιμία, αλλά είναι κάτι άλλο αν την αποδέχεται στο παρόν ή όχι, αν την νοηματοδοτεί με έναν διαφορετικό τρόπο και πώς την μετασχηματίζει. Αυτού του είδους η «αξιολόγηση» παραμένει ατομική και μπορεί να γίνει ή να μην

⁵ Οι γράφοντες π.χ. δεν είναι ακόλουθοι του ιστολογίου.

γίνει δεκτή από τα άλλα μέλη της κοινότητας ή το ευρύτερο κοινό, σε περίπτωση που το διαδικτυακό περιβάλλον που χρησιμοποιείται διέπεται από ελεύθερη πρόσβαση. Έτσι, αναδεικνύεται για μια άλλη φορά ο πολυλειτουργικός και πολύσημος χαρακτήρας του παροιμιακού λόγου που κάθε φορά καθίσταται σαφής βάσει της επικοινωνιακής περίπτωσης εντός της οποίας χρησιμοποιείται, αλλά - στις περιπτώσεις που εξετάσαμε- και του ψηφιακού περιβάλλοντος, αφού τα μηνύματα είναι διακριτά και διαδοχικά, καθώς το μέσο / ο δίαυλος επικοινωνίας επηρεάζει και το ίδιο το μήνυμα.

Τέλος, απομένει στο μέλλον να διαπιστωθεί αν κάποιες από τις αντι-παροιμίες που δημιουργούνται σήμερα θα αποτελέσουν μέρος του παροιμιακού κανόνα. Στην περίπτωση αυτή θα είναι ευκολότερη η διακρίβωση της παραδοσιακότητας της νέας παροιμίας, αφού θα είναι απλούστερη η διαδικασία εύρεσης έναρξης χρήσης της και ενδεχομένως και του δημιουργού της, ο οποίος-κατά πάσα πιθανότητα-δεν θα είναι άγνωστος (όπως συνέβαινε με τα είδη του λαϊκού λόγου στο παρελθόν), κάτι που για μια ακόμη φορά αναδεικνύει τη συνεχή και αμφίδρομη κίνηση μεταξύ ατομικότητας και συλλογικότητας.

Βιβλιογραφία

- Αλεξιάδης, Μ. Αλ. (2006). Δημοσιογραφικός λόγος και παροιμία. Στο *Νεωτερική Ελληνική Λαογραφία. Συναγωγή Μελετών* (σσ. 93-112). Καρδαμίτσα.
- Βαρβούνης, Μ. Γ. (επιμ.) (2021). *Αντι-παροιμίες (anti-proverbs) και ελληνικός λαϊκός πολιτισμός. Η αναγόρευση του ομ. Καθηγητή Μηνά Αλ. Αλεξιάδη σε επίτιμο διδάκτορα της Σχολής Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης*. Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας Δ.Π.Θ.-Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Bausinger, H. (2008). *Ο λαϊκός πολιτισμός στον κόσμο της τεχνολογίας*, μετάφρ. Μαριάνθη Καπλάνογλου-Αρετή Κοντογιώργη. Πατάκης.
- Γκασούκα, Μ., & Φουλίδη, Ξ. (2012). *Σύγχρονοι Ορίζοντες των Λαογραφικών Σπουδών. Εννοιολογικό Πλαίσιο, Έρευνα, Φύλο, Διαδίκτυο, Σχολείο*. Ι. Σιδέρης.
- Δουλαβέρας, Α.Ν. (2010). *Νεοελληνικός παροιμιακός λόγος*. Σταμούλης Αντ.
- Ζευγώλη-Γλέζου, Δ. (1963). *Παροιμίες από την Απείρανθο της Νάξου*. Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία.
- Καπλάνογλου, Γ. Κ., & Καπλάνογλου, Μ. Γ. (2012). *Παροιμίες της Κοζάνης. Θέματα, χρήσεις, ερμηνείες*. Αθήνα.
- Κατσαδώρας, Γ. (2013). Η επιστήμη της Λαογραφίας στη σύγχρονη τεχνολογική εποχή. Η ηλεκτρονική προφορικότητα. Στο Γ. Κόκκινος και Μ. Μοσκοφόγλου-Χιονίδου (επιμ.), *Επιστήμες της Εκπαίδευσης. Από την ασθενή ταξινόμηση της Παιδαγωγικής στη διεπιστημονικότητα και στον επιστημονικό υβριδισμό* (σσ. 99-122). Ταξιδευτής / Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Αιγαίου.
- Κατσαδώρας, Γ., Φυντριλή, Ε., & Στυλιανού, Μ. (2016). Λαϊκή λογοτεχνία και κοινωνική δικτύωση: Παροιμίες και ευφυολογήματα στο Facebook και το Twitter. Στο Μ.Γ. Βαρβούνης, Μ.Γ. Σέργης, Δ.Μ. Δαμιανού, Ν. Μαχά-Μπιζούμη, Γ. Θεοδωρίδου (επιμ.), *Η Διαχείριση της Παράδοσης. Ο λαϊκός πολιτισμός ανάμεσα στον φολκλορισμό, στην πολιτιστική βιομηχανία και τις τεχνολογίες αιχμής* (σσ. 475-489). Εκδόσεις Αντ. Σταμούλη.
- Καψάλης, Γ. Δ. (1998). *Οι παροιμίες του Θεσπρωτού Λόγιου Κώστα Αθ. Μιχαηλίδη. 6121 χειρόγραφες παροιμίες σε αλφαβητική και λημματοθετική κατάταξη. Συγκριτική μελέτη-Ευρετήριο*. Gutenberg.
- Κουκουλές, Φ. (1955). *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, 6^{ος} τόμος. Collection de l' Institut Français d' Athènes.
- Λουκάτος, Δ. Σ. (1978). *Νεοελληνικοί Παροιμιόμυθοι*. Ερμής.
- Λουκόπουλος, Δ., & Λουκάτος, Δ. (1951). *Παροιμίες των Φαράσων*. Collection de l' Institut Français d' Athènes-Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών.
- Μερακλής Μ.Γ. (1972). Η μηχανή και ο λαϊκός άνθρωπος. *Λαογραφία*, 28, 115-124.

- Μερακλής, Μ.Γ. (2007¹⁰). *Παροιμίες ελληνικές και των άλλων βαλκανικών λαών (Συγκριτική εξέταση)*. Πατάκης.
- Πολίτης, Ν. (1899-1902). *Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του Ελληνικού λαού. Παροιμιαί, τόμοι Α'-Δ'*. Βιβλιοθήκη Μαρασλή.
- Abrahams, R. D. (1993). Phantoms of Romantic Nationalism in Folkloristics. *The Journal of American Folklore*, 106(419), 3-37.
- Arora, S. (1984). The perception of proverbiality. *Proverbium*, 1, 1-38.
- Ben-Amos, D. (1999). Metaphor. *Journal of Linguistic Anthropology*, 9(1-2), 152-154.
- Buccitelli, A.B. (2012). Performance 2.0: Observations Toward a Theory of the Digital Performance of Folklore. In Trevor J. Black (Ed.), *Folk Culture in the Digital Age: The Emergent Dynamics of Human Interaction* (σσ. 60-84). Boulder, CO: Utah State University Press.
- Dundes, A. (ed.) (1999). *International Folkloristics. Classic Contributions by the Founders of Folklore*. Rowman and Littlefield Publishers, Inc.
- Frog, Koski, K., & Savolainen, U. (2016). At the Intersection of Text and Interpretation. An Introduction to Genre. In K. Koski, Frog & U. Savolainen (Eds.), *Genre-Text-Interpretation. Multidisciplinary Perspectives on Folklore and Beyond* (σσ. 17-43). Studia Fennica Folkloristica.
- Hakamies, P. (2016). Proverbs-A Universal Genre? In K. Koski, Frog & U. Savolainen (Eds.), *Genre-Text-Interpretation. Multidisciplinary Perspectives on Folklore and Beyond* (σσ. 299-316). Studia Fennica Folkloristica.
- Hasan-Rokem, G. (1992). Proverb. In R. Bauman (Ed.), *Folklore, Cultural Performances, and Popular Entertainments. A Communications-centered Handbook* (σσ. 128-133). Oxford University Press.
- Lindfors, A. (2017). Zeroing in on Performance 2.0: From serialization to performative enactments. *Folklore. Electronic Journal of Folklore*, 69. Ανακτήθηκε στις 24 Ιανουαρίου 2022 από <https://doi.org/10.7592/FEJF2017.69.lindfors>
- Litovkina, A., Hrisztova-Gotthardt, H., Barta, P., Vargha, K., & Mieder, W. (2022). *Anti-Proverbs in Five Languages. Structural Features and Verbal Humor Devices*. Ανακτήθηκε στις 23 Ιανουαρίου 2022 από https://books.google.gr/books?id=tdFYEAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=el&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- Mieder, W. (1993). *Proverbs are never out of season. Popular wisdom in the modern age*. Oxford University Press.
- Mieder, W. (2004). *Proverbs. A Handbook*. Greenwood Press.
- Mieder, W. (2008). *"Proverbs Speak Louder Than Words". Folk wisdom in art, culture, folklore, history, literature and mass media*. Peter Lang.
- Reznikov, A. (2009). *Modern Russian Anti-Proverbs*. Proverbium / The University of Vermont.
- Tserpes, G. (2021). "Cleanliness is half of nobility". Proverbs as means of persuasion for citizen's awareness. The city of Athens cleaning program example. *Proverbium* 38, 377-390.